

STARE MJERE U SVAKODNEVLJU OTOKA UGLJANA

Marija ZANINOVIĆ-RUMORA
Zavod za povijesne znanosti
HAZU u Zadru

UDK 389.151 (497.5 o. Ugljan)
Stručni članak

Primljeno: 23. XII. 1998.

U ovom radu autorica je pokušala povezati mjere koje rabe današnji stanovnici otoka Ugljana s mjerama nadenim u povijesnim izvorima. Među njima postoje sličnosti, ali i razlike. Neke mjere su gotovo iste, druge su ostale samo u nazivu, a veliki broj njih je potpuno nestao iz svakodnevlja stanovnika otoka Ugljana.

Mjere kojima se danas služimo primjenjuju se u Dalmaciji od 1. I. 1876. godine.¹ To je metrički decimalni sustav koji je službeno proglašen na cijelom prostoru Austro-Ugarske 1. I. 1871. godine.² Naravno uvođenjem novih mjera nisu nestale stare bečke, odnosno donjoaustrijske mjere uvedene u Dalmaciji 1856.³ Do tada, pa nekoliko stoljeća unatrag, od 1409., a i ranije, rabile su se mletačke, a pored njih i komunalne mjere ozakonjene Statutima dalmatinskih gradova. Danas, kako ćemo uočiti iz navedenih mjera koje se rabe na otoku Ugljanu nalazimo sve: od komunalnih zadarskih, mletačkih do austrijskih. Osnovna podjela mjera je: mjere za dužinu, površinu, obujam i težinu. Njihova veličina ovisi o namjeni i načinu prenošenja.⁴

Otok Ugljan je imao posebnu ulogu u ekonomiji grada Zadra, kao sastavni dio njegova agera u antici, *ager publicus* i *ager centuriatus* kolonije rimskih građana u *Jaderu* do srednjovjekovnog *districtus communis Jadrae*.⁵ Žitelji otoka Ugljana u prošlosti, kao i danas, bavili su se prvenstveno zemljoradnjom i ribarstvom. Plodove svoga rada prenosili su i

¹ *Narodni Koledar za godinu 1875. i 1876.*, Matica Dalmatinska, Zadar, 1875.

² *Narodni Koledar Novi i Stari za godinu 1874.*, Matica Dalmatinska, Zadar, 1873, 68.

³ *Pokrajinski list uredovnih spisa za Dalmaciju 1856.*, 822. "Cesarska naredba" od 14. VIII. 1856. g. kojom se donjoaustrijska mjera i teža proglašuje u krunovini dalmatinskoj kao mjera i teža jedino zakonita, počamši od 1. VIII. 1858.

⁴ Zlatko HERKOV, Važnost, značaj i metoda proučavanja naših starih mjera, *Predavanja u Zavodu HAZU*, sv. 1, Zagreb, 1968. ISTI, *Naše stare mjere i utezi*, Zagreb, 1973.

⁵ Mate SUIĆ, *Zadarski otoci u antici, Zadarsko otočje*, Zbornik, Zadar, 1974, 54-58.

spremali u posudama, bačvama, kamenicama. Navest ćemo primjere na koje smo naišli u razgovoru sa stanovnicima otoka Ugljana danas.

Mjere za dužinu: paš, noga ili stopa, lakat i pajol - jedino u zaseocima mjesta Ugljana. Svi se slažu da je paš najčešće služio i služi za izražavanje dužine mreža, a iznosi 180 cm. Stopi ili nozi je veličina manje poznata, ali ispitanici iz Preka i Kukljice su izričiti da iznosi 33 cm, a upotrebljavala se za mjerenje dužine brodova. Ispitanici iz Lukorana i Ugljana navode da je dužina noge, stope ovisna o čovjeku koji mjeri jer se ustvari mjeri ljudskom rukom, odnosno prstima i šakom, ali otprilike iznosi 25-30 cm. Lakat je mjera za dužinu za koju su svi čuli, ali samo ispitanik iz Kukljice zna da je dužina lakta oko 70 cm.

Već smo spomenuli mjeru pajol, u uporabi samo u zaseocima Ugljana, čija je dužina 4 m. Rabi se za dužinu, širinu kuće, zgrade.

Zanimalo nas je kako se mjeri površina vinograda na otoku i oranica u zaleđu Zadra koje su obrađivali stanovnici Ugljana. Najčešće se površina vinograda izražava u broju čokota (trsa), odnosno panja. Gonjaj - mjera koja se stoljećima rabila na ovom prostoru zadarske komune nestala je, ostala je samo u nazivu nekih njiva u ugljanskim zaseocima. Površina oranica se izražava u danima oranja, ali je veličina različita, od 500 četvornih metara u Preku do 1000 četvornih metara u Mulinama. Interesantan je podatak koji smo dobili u Ugljanu (Muline-Čeprljanda), a odnosi se na dan kopanja vinograda - obrada na kupe - 300-350 čokota.

Mjere za zapremninu su najzastupljenije u životu otočana. Navest ćemo niz mjera za suhe tvari i tekućine koje su prisutne u svakodnevlju. Mjere na koje smo naišli u svakom naselju su drvene posude pod nazivom: oka i polučak. Veličine za oku su 1 litar odnosno 1 kg u Preku i Kalima, 1,5l u Kukljici i 2 litra u zaseocima Ugljana. Služila je za mjerenje žita, maslina, a u Kukljici i za školjke. Polučak je mjera koja se sastoji od nekoliko oka. U Kukljici 12 oka čine polučak, u Lukoranu 15, u Preku, Kalima i Sutomišćici 10, u Ugljanu 5-10, jer je veličina oke u Ugljanu nešto veća. U zaseocima Ugljana svi navode kao mjeru za žito vreću i to starinsku od 6 polučaka. Posude u kojima se prenosila tekućina, vino ili ulje su brojne i danas ih možemo naći u uporabi za vrijeme berbe grožđa, te branja i prerade maslina. Najčešće spominjana mjera je barilo (baril), koji na cijelom otoku iznosi 60 litara. Zatim kabal (vidro) od 20 litara, u Ugljanu 20-25 litara za vino i vodu. Diža ili dižica - posuda za prelijevanje mošta i vina u bačve od 3 do 5 litara. Vučija (bučija) - plosnata bačvica za nošenje vode za prskanje vinograda 20-30 litara. U Ugljanu obvezno 30 litara. Plosnata je zbog načina prenošenja, na magarcima ili mazgama. Od mjera za tekućine još se spominje sić - 10 litara, a u Ugljanu mišina - jednaka barilu, tj. 60 litara. Od većih mjera spominje se urna - 400-500 litara, a u zaseocima Ugljana služi za prenošenje ulja veličine 100 litara. Baždarena je s unutrašnje strane svakih 10 litara. Ispitanici su spominjali još neke posude kao badanj, lambik, koslata koje su velike posude, različite veličine pa prema tome nisu mjere.

Nakon što smo izvijestili o današnjem stanju u svezi sa starim mjerama na otoku, vratimo se nekoliko stoljeća unatrag i pokušajmo vidjeti koje su mjere upotrebljavali stari stanovnici Ugljana. Jedin i vjerodostojni izvor za to jesu pisani izvori i ostaci spomeničke baštine. Dakle, napraviti ćemo pregled mjera nadenih u zadarskim notarskim ispravama,

oporukama, latinskim i glagoljskim, u vremenskom rasponu od XIII. do XVII. stoljeća, a odnose se na naselja otoka Ugljana.

Godine 1289. prior samostana sv. Mihovila na Ugljanu Ivan daje na obradu samostanske zemlje na istom otoku: "... *gonayos octo comunis de terra nostri monasterii munda et immunda posita in isula S. Michaelis de Monte in monte Bracolli ... septimum in vinea pro terratico...*"⁶ Godine 1294. Lipa i Krete Grubonja daju Damianu zemlju da nasadi vinograd: "... *quinque gonay de terra nostra ad pastinandum vineam positam in insula Gilani ...*"⁷ po običaju koje će kasnije biti ozakonjeno Statutom, za 1/4 svega vina i plodova s te zemlje koje treba prevesti do broda na morskoj obali.

Gonjaj - kao mjera za površinu zemlje zasađene vinovom lozom i maslinama spominje se u svim dokumentima vezanim za zemlju i u stoljećima koja slijede.⁸

Godine 1446. *Andreas* i *Johanes de Grisogonis*, zadarski plemići, prodaju *Kresio* i *Simonis de Zadolinis* vinograd od 8 gonjaja na otoku S. *Michaela* u konfinu S. Eufemije za 62 dukata.⁹ Iste godine taj isti *Johanes Grisogono* daje na obradu vinograd *Gregoriu* Pavlović "... *de insula Lucorani districtus Jadre ... dixerunt gognalia novem*".¹⁰

Godine 1410. *Jurisa quondam Jakobus de Ugliano*, ostavlja ženi "... *pecia terre circa unum gonaium positum in Ugliano in loco vocati Lasi(z)*", da se proda i podijeli siroćinji za njegovu dušu.¹¹ Stanovnici Ugljana obrađuju zemlju i na susjednom kopnu. Tako god. 1447. Šimun Pavlović i Vitko Vlašić "...*de insula Cuclize ...*" uzimaju na obradu zemlju u Gaženici, "...*de sex gonaios...*"¹² Iste godine Katarina *de Grisogono*, zadarska plemkinja, daje 6 gonjaja vinograda i 20 gonjaja maslinika na obradu Jurju Jurišiću i Kuzmi Sinkoviću iz Kukljice u Gaženici.¹³

U glagoljskim oporukama iz XVII. stoljeća se uz ostalo ostavlja zemlja izražena kao - *gonai trse* -, kako kaže Jelena, ud. pok. Ivana Kačanova iz Sutomišćice, 1637. godine.¹⁴ Ona ostavlja "... *po spuda vina i četvrtal kruha na Svi Sveti... iz trse ... kao laši*", tj za dušu, a Kate Brigočića iz Kali 1642. *6 bari (barila) vina, spud ulja i kvartu pšenice*.¹⁵ To su mjere za suhe stvari i tekućine.

Mjere za dužinu rjeđe se spominju u dokumentima vezanim za otok Ugljan, ali ipak u ugovorima o gradnji nalazimo: 1393. g. ugovaraju zadarska komuna i graditelji Grgur i Bilša Bilšići nadogradnju kule u tvrđavi sv. Mihovila na Ugljanu "...*ad sumitatem volte per altitudinem XV pedum et sumitate volte usque ad sumitatem merlorum per altitudinem nou-*

⁶ Tadija SMIČIKLAS, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, sv. VI, Zagreb, 1908, 6. I. 1289, 630.

⁷ ISTO, sv. VII, 4. II. 1294, 169.

⁸ *Lexicon latinitatis medii aevi Jugoslaviae*, f. III, Zagreb 1973, 527, *gognay - mensura agrorum, mjera za zemljište, gonjaj*. Vladimir MAŽURANIĆ, *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik*, I. dio, JAZU, Zagreb, 1908-1922, 326, - *gonjaj, m. mensura agrorum, starohrvatska mjera površine zemljišta*.

⁹ PAZd, SZN, *Simon Damiani*, B. IV, f. III, 1. 75 vo, 12. 10. 1446.

¹⁰ ISTO, B. IVa, f. I, 1. 56, 12. I. 1446.

¹¹ PAZd, SZN, *Theodorus de Prandino*, B. Via, f. I, 1. 75, 11. 10. 1410.

¹² PAZd, SZN, *Simon Damiani*, B. III, f. I, 1. 18, 15. II. 1447.

¹³ ISTO, B. III, f. II, 1. 23 vo, 15. VI. 1447.

¹⁴ *Miscellanea*, II-IV, Zadar, 1950-1952, 92.

¹⁵ ISTO, 110.

em pedem. Et tantum elevare murum pro luneta ... per unum passum comunis ..."¹⁶ Dakle dužina se izražava u stopama i komunalnim sežnjima ili koracima. To je uobičajeno na cijelom području zadarskog distrikta. Naišli smo i na još jednu dužinsku mjeru u glagoljskoj oporuci iz 1642. g. iz Kali, gdje se ostavlja 11 lakata *mrižice* crkvi sv. Lovrinca.¹⁷

Crkve ili ostaci crkava koje danas nalazimo na otoku, a izgrađene su od XIII. do XVI. stoljeća pokazuju da su njihovi graditelji upotrebljavali zadarsku stopu i sežanj. Npr. crkva sv. Ivana Krstitelja u Preku (XI. st.) ima dimenzije 23,66x12,66 stopa, sv. Pelegrina u Kalima (XIV. st.) 16,66x12,33 stopa, sv. Lovre u Lukoranu (XV. st.) 31,833x20,833 stope, sv. Jeronima u Ugljanu (XV. st.) 56,33x28 x 15,5 + 15 stope, sv. Petar na Punti (XIV. st.) 20x13,333 stope.¹⁸

Na kraju ćemo pokušati navedeno razjasniti rezultatima do kojih je došla povijesna metrologija na području sjeverne Dalmacije. Očito je da na malom prostoru koji je kroz povijest zauzimaio zadarski distrikt, u sklopu kojega je i otok Ugljan, žive u svakodnevlju različite mjere i metrološki sustavi.

Gonjaj koji je u dokumentima najčešća mjera za površinu vinograda, a na otoku danas živi samo u nazivu za njivu, veoma je stara mjera čiji naziv i postojanje ne možemo objasniti. Neki lingvisti smatraju da je riječ slavenskoga, a neki romanskoga porijekla. Prema zadarskom Statutu iz 1305. g. gonjaj je: "...viginti passus per longum et totidem per amplum ad mensuram illius passus, qui signatus est in porta Ecclesiae sancti Petri situate in Platea Civitatis Jadrensis."¹⁹ Gonjaj se objašnjava pasusom, tj. korakom, koji je druga mjera spominjana u navedenim izvorima. Površina gonjaja tako izražena ne bi bila problem da postoji crkva sv. Petra na zadarskom trgu. Na žalost crkva je porušena 1445. godine,²⁰ a mi smo ostali uskraćeni za saznanje o točnoj dužini pasusa i površini gonjaja. Potrudili smo se da iz dostupnih izvora, trgovačkih manuala XIII.-XVIII. stoljeća, literature i usporedbi s ostalim dalmatinskim komunama i venecijanskim mjerama - dođemo do zaključka kako je veličina zadarskog gonjaja od kraja XVI. stoljeća točno 2.363 četvorna metra.²¹ Iz toga proizlazi da je dužina zadarskog koraka (*passus communis*) 121 cm, ako se sastoji od 4 komunalne stope, a dužina stope je 0,305 m. Pasmus se može sastojati od 5,6, a kasnije i 7 komunalnih stopa, pa je njegova dužina 152,5 cm, 183 cm ili 213,5 cm. Za razdoblje prije 1600. g. ne možemo utvrditi točnu površinu gonjaja jer ne znamo od koliko se stopa sastojao komunalni korak uklesan na crkvi sv. Petra na trgu. Dvije stope čine lakat čija je dužina 60 cm, a rabio se za mjerenje raznih tkanina.²²

¹⁶ PAZd, SZN, *Petrus de Sarcana*, B. III, f. 46, l. 23.

¹⁷ *Miscellanea*, II-IV, Zadar, 1950-1952, 110.

¹⁸ Ivo PETRICIOLI, Ostaci srednjovjekovne sakralne arhitekture na otoku Ugljanu, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, Split, 1980, 113-122. ISTI, Građevni i umjetnički spomenici srednjega vijeka na zadarskim otocima, *Zadarsko otočje*, Zbornik, Zadar, 1974, 79-109.

¹⁹ *Statuta Jadertina cum omnibus reformationibus in hunc usque diem factis*, Venetiis 1564, lib. III, cap. 144.

²⁰ I. PETRICIOLI, Lik Zadra u srednjem vijeku, *Radovi Historijskog instituta JAZU*, 11-12, Zadar, 1965, 150.

²¹ Marija ZANINOVIĆ-RUMORA, Stare mjere za površinu u sjevernoj Dalmaciji, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 35, Zadar, 1993, 127.

²² ISTA, Zadarske i šibenske mjere za dužinu kroz stoljeća, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 34, Zadar, 1992, 117. Dio stope je pedalj, dakle 15,25 cm. *Lexicon latinitatis* ..., f. II, 800, palma, f.

Preostaje da vidimo kolike su zapreminske mjere za suhe tvari i tekućine najčešće u svakodnevnoj uporabi. Kvarta je po svom nazivu četvrti dio nečega, u našem slučaju, četvrti dio zadarskog modija za suhe tvari od 105-106 litara.²³ Modij se upotrebljavao još u XI. stoljeću za mjerenje soli i pšenice, a za 1/4 je veći od stara - osnovne mletačke mjere za zapremninu. Kvarta kao četvrti dio modija iznosila je do druge polovine XV. st. 26 litara.²⁴ Nakon što je početkom XV. stoljeća cijela Dalmacija došla u posjed Venecije, mletačka vlast pokušava ujednačiti mjere sa svojim, pa u Reformacijama Statuta druge polovice XV. stoljeća, nalazimo ozakonjene venecijanske mjere.²⁵ Dolazi do promjena i u zadarskim komunalnim mjerama. Kvarta zamjenjuje modij i povećava se, te u XVI. stoljeću iznosi 125 litara, a kasnije 133 litra.²⁶ U XVII. i XVIII. stoljeću četvrti dio kvarte naziva se četvrtalj, 8. dio polučak, 24. dio kvartarol, a četvrti dio kvartarola je oka.²⁷

Od mjera za tekućine najčešći je baril, barilo - venecijanska mjera veličine 64 litra, sić-*sechio* kao šesti dio barila od 10,7 litara. Za vino i mošt rabi se urna - *orna*, a u XVII. i XVIII. stoljeću iznosila je 85,85 litara. U oporuci Jelene iz Sutomišćice i Kate iz Kali spominje se spud vina i ulja. Riječ *spud* dolazi od *modius* - modij koji u Zadru u razdoblju od XIII.-XVII. stoljeća iznosi 42 litra što je jednako venecijanskoj kvarti za tekućine.²⁸ Mjere za težinu su najmanje očuvane na terenu. Kroz srednji vijek i u mletačkom razdoblju prema Reformacijama Statuta, u uporabi su zadarska debela i tanka libra u vrijednosti od 0,57 kg i 0,36 kg, uz venecijanske libre od 0,47 kg i 0,30 kg.²⁹ Uz ove mjere za težinu rabila se od 17. stoljeća i oka i to *occa commune* od 1,27 kg.³⁰

Mjere koje smo naveli pripadaju određenim metrološkim sustavima. Zadarske mjere su preko venecijanskih vezane u mediteranski, a preko slavenskih i bečkih u srednjoeuropski sustav mjera. Često se metrologiji kao pomoćnoj povijesnoj znanosti postavlja zadatak da tumači stare mjere terminima današnjeg metričkog sustava, a ambicija je povijesne metrologije da na svoj način dođe do neposrednog razumijevanja ekonomskih struktura i svakodnevnog života.

Zahvaljujem na suradnji i gostoprimstvu svim otočanima, ispitanicima iz Preka, Kali, Kukljice, Sutomišćice, Lukorana i Ugljana - ljudima dobre volje koji su pomogli u ostvarenju našeg istraživanja.³¹

palmus, m. - mensura altitudinis et latitudinis, mensura pannorum: mjera za dužinu i širinu, mjera za tkanine, pedalj.

²³ M. ZANINOVIĆ-RUMORA, Zadarske mjere za zapremninu kroz stoljeća. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 36, Zadar, 1994, 91.

²⁴ ISTO, 92.

²⁵ *Statuta Jadertina cum omnibus reformationibus in hunc usque diem factis*, Venetiis 1564.

²⁶ M. ZANINOVIĆ-RUMORA, Zadarske mjere za zapremninu ..., 90.

²⁷ ISTO.

²⁸ ISTA, Stare mjere za tekućine. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 39, 189.

²⁹ ISTA, Zadarske i šibenske mjere za težinu kroz stoljeća. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 40, Zadar, 1998, 162, 169.

³⁰ ISTO, 171.

³¹ Zahvaljujem J. Matacinu (Preko), A. Blagdanu (Kukljica), B. Bastijančić (Lukoran), Š. Kuštera, S. Višić, B. Alavanja, Š. Goja, A. Vidaković (svi iz različitih zaselaka mjesta Ugljan) i B. Kolega (Kali).

*Marija Zaninović-Rumora: OLD MEASUREMENTS IN THE EVERYDAY LIFE ON
THE ISLAND OF UGLJAN*

Summary

In the paper the author made an attempt to connect the measurements used by the contemporary inhabitants of the island of Ugljan with the measurements to be found in historical records. These two sets show both similarities and differences. Some measurements are almost identical, others have survived only in names while a large number of these has completely disappeared from the everyday life of the inhabitants of the island of Ugljan.